

אמיר בן אילוז

אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה (סנהדרין י"ז ע"א)

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. שיטת ר"ת
- ג. שיטת תוס' שאנץ ויד רמ"ה
- ד. שיטת המאירי
- ה. דעות מהרש"א ומהר"ל
- ו. הסוגיה המקבילה בעירובין
- ז. הסוגיה המקבילה בירושלמי
- ח. סיכום ומסקנות

א. הקדמה

נאמר בגמרא בסנהדרין (י"ז ע"א):

"אמר רב יהודה אמר רב: אין מושיבין בסנהדרין, אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה. אמר רב: אני אדון ואטהרנו, ומה נחש שממית ומרבה טומאה – טהור, שרץ שאינו ממית ומרבה טומאה – אינו דין שיהא טהור. ולא היא, מידי דהוי אקוץ בעלמא".
ויש לשאול: מהי כוונת הגמרא, שאין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה, האם הדברים הללו כפשוטם? מדוע אי"כ נזקק הדיין לחריפות מסוג זה? מה לנו בטיהור דבר באופן למדני כאשר ידוע שלהלכתא הוא טמא? וכן הקשה ר"ת (שם, תוס' ד"ה "שיודע"): "דמה לנו בחריפות של הבל לטהר את השרץ שהתורה טמאתו?"
לפני שנעמוד על שיטות הראשונים בהסבר העניין, נביא מס' שאלות נוספות:

1. לפני מימרא זו של רב יהודה, מובאת מימרא של ר' יוחנן, העוסקת אף היא בתכונות הנדרשות מהדיינים, שיהיו בעלי קומה, בעלי חכמה וכו'. ולפניה מימרא של רב כהנא: "סנהדרין שראו כולם לחובה - פוטריה יזיתו, מאי טעמא? – כיון דגמירי הלנת דין... והני תו לא חזי ליה". האם יש קשר בין דברי רב כהנא העוסקים בסדרי בית הדין לדברי ר' יוחנן ורב יהודה העוסקים בתכונות הדיינים?
2. לגבי עצם הדין של רב כהנא: "סנהדרין שראו כולם לחובה – פוטרים אותו" – יש לתמוה, מה ההגיון בכך? ומה אם הריב החליטו לזייבו, לא פוטרים אותו אלא מלינים את דינו, אם כולם חייבוהו, לא כ"ש? – אמנם הגמרא מסבירה, שאם כולם ראו לחובה אין טעם להלין את דינו, מכיון שאין סיבה שישנו את דעתם, אך דווקא משום כך היה עלינו לוותר על הליך זה של הלנת דין ולחייבו מיד.

- ואכן, בתוס' רא"ש (שם ד"ה "סנהדרין") מובא בשם רבינו מאיר ש"פוטרין אותו מיד" פירוש, ממחרים להרגו, כלומר מחייבים אותו אף ללא הלנת דין, אך יתר הראשונים לא נקטו כך, והרמב"ם בהלכות סנהדרין (פ"ט ה"א) מביא להלכה ש"פוטרים אותו" – כפשוטו.
3. הרמב"ם בהלכות סנהדרין (פ"ב ה"ו) פוסק להלכה את המימרות של רב כהנא ור' יוחנן, מדוע אינו מזכיר את הדרישה שהדין ידע לטהר את השרץ?¹
- כדי לנסות ולענות על השאלות הנ"ל, יש לבאר את המושג ל"טהר את השרץ" על פי השיטות השונות. על פי כל שיטה נצטרך לבחון:
- האם מדובר בפלפול למדני שנוגד דין תורה, או שמא מסקנת הפלפול היא אליבא דהלכתא?
 - מדוע נזקק הדין לכשרון מסוג זה?

ב. שיטת ר"ת

- ר"ת יוצא דופן בשיטתו. הוא מסביר שאין מדובר כאן בטיהור השרץ מטומאת מגע, שכן אין טעם בפלפול כזה, כאמור. אלא המדובר הוא בטומאת משא, בה אין נבלת השרץ מטמאת כלל.
- א"כ, מה עניין טיהור השרץ?
- מסביר ר"ת: יכולים היינו לחשוב שנבלת שרץ תטמא במשא, על אף שבפסוק "והנושא את נבלתם יכבס בגדיו וטמא" (ויקרא י"א, כ"ח) מדובר דווקא בחיות ולא בשרצים, שכן יתכן שחיה היא שם כולל גם לשרצים, כפי שמצינו בגמרא בסנהדרין (נ"ט ע"ב) גבי נחש שנקרא גם חיה וגם שרץ.
- א"כ, הדרישה מהדין היא שידע להעמיד דבר על אמיתותו ויוכיח בחריפותו שאין זה כך, ושרץ באמת אינו מטמא במשא. את זאת מנסה רב להוכיח בק"ו מנחש שאינו מטמא במשא (שהרי מהפסוק "כל הולך על גחון" לומדים בתו"כ: למעט נחש מטומאת משא).
- לסיכום שיטת רבינו תם:
- הפלפול הוא פלפול של אמת.
 - הדרישה מהדין היא חריפות על מנת להעמיד דברים על אמיתותם. על שיטה זו מקשה תוס':
- לא מצינו בתו"כ את הדרשה הנ"ל, היינו שמהפסוק "כל הולך על גחון" (ויקרא י"א, מ"ב) ממעטים נחש מטומאת משא.
- יתן אולי ליישב שאלה זו ולומר, שר"ת לא התכוון שבפירוש ממעטים נחש מטומאת משא, אלא כיוון שהולך על גחון זהו נחש (ודרשה זו אכן כתובה בתו"כ), ובפסוק זה לא דובר על טומאת משא שהוזכרה קודם, אלא רק על טומאת מאכל – הרי שהפסוק מדגיש שנחש אינו מטמא במשא.
- בתו"כ מובא נסיון להוכיח ששרץ מטמא במשא בק"ו מבהמה: מה בהמה שאינה מטמאת במגע בכעדשה מטמאת במשא, שרץ שמטמא במגע לא כ"ש? ונדחה הק"ו מפני שכתוב בפסוק "אותם" – "אותם במשא ולא

¹ ועיין ב"עיניים למשפט".

שרצים במשא². אי"כ, יש הוכחה מהפסוק ששרץ אינו מטמא במשא, והק"ו של רב אינו נצרך. ועוד, שאין ללמוד מק"ו, כיון שבאותה מידה אפשר ללמוד גם ק"ו מבהמה כדלעיל ולהגיע למסקנה הפוכה. ניתן אולי לשאול שאלה נוספת על ר"ת:

לפי ר"ת, שהק"ו נצרך בכדי להעמיד דבר על אמיתתו (ששרץ אינו מטמא במשא), כשדחתה הגמרא את הק"ו, היה עליה להסביר מדוע למסקנה שרץ אינו מטמא במשא.

תשובה לשאלה זו אפשר למצוא בתוס' המקביל בעירובין (י"ג ע"ב ד"ה "שיודע"). שם אומר התוס', שגם אם אין ק"ו, מ"מ אפשר ללמוד בלימוד של "במה מצינו" מנחש. כשם שנחש לא נחשב בכלל חיה לענין טומאת משא, כך גם שרץ. אך לכאורה, לפי זה חוזרת השאלה: לשם מה נצרך הק"ו של רב?

ג. שיטת תוס' שאנץ ויד רמ"ה

כוונת רב במאמרו "אני אדון ואטהרנו" היא, אני אוכיח שצריך היה להיות טהור לולא נכתב בפירוש שטמא. כלומר, ההוכחה לכשעצמה היא נכונה והפלפול הוא פלפול של אמת (למרות שבמקרה שלנו דברי רב נדחו לבסוף), מדוע בכ"ז התורה טמאה שרץ? – אין טעם בדבר וזהו "חוק וגזירת מלך". תוס' שאנץ ויד רמ"ה לא מסבירים מדוע זוהי תכונה הנדרשת מהדין, שהרי סוף סוף השרץ טמא ושוב אין תועלת בחריפות זו. לסיכום, הפלפול הוא פלפול של אמת, אך לא ברור מדוע דרישה זו חשובה.³

ד. שיטת המאירי

המאירי נוקט, שדין זה מתייחס לדין כמורה הוראה (ולא כיושב בדין), כפי שאומרת הגמרא בסנהדרין (פ"ח ע"ב): "הוצרך הדבר לשאול שואלן מבי"ד שבעירן", וכך כותב המאירי:

"דרך הפלגה אמרו אין מושיבין בסנהדרין וכו', ויראה לי בפירוש דבר זה, שאם יראו תקלות יוצאות בדורותיהם באיזו דין תורה, יצאו לחדש דינין ולהוסיף או לגרוע להוראת שעה וליתן סמך לדבריהם מן התורה".

בהמשך, מסייג המאירי את הדברים ומגביל אותם "למופלג בדורו בידיעה וחריפות".

הדוגמא שנקטה הגמרא: "לטהר את השרץ" היא רק דרך הפלגה, אך היא מבטאת את הצורך שנוצר לעיתים לשנות מדברי תורה כהוראת שעה. לפי

² בתוס' בעירובין (י"ג ע"ב ד"ה "שיודע") כתוב, שהלימוד הוא מהמלה "היא" – "היא ולא שרץ".

³ ואפשר להסביר לפי דברי הרמ"א בתשובות (סימן ק"ז), שיש למעט בטומאתו כמה שאפשר, כיוון שמסברא צריך היה להיות טהור לגמרי, אלא שהתורה חידשה שטמא, ואין לך בו אלא חידוש.

כמו"כ ניתן לתרץ לפי דברי ספר קובץ על הרמב"ם בהלכות ע"ז (פ"ו ה"ד), שמי שיכול לטהר שרץ בפלפולו, יודע שיש להזהר שלא לענוש מק"ו על פי סברא וחריפות.

המאירי, נדרש הדיין להיות אמיץ ונחוש, ולהתיר או לאסור דבר מסויים כשנצרך הדבר, על אף שאינו כתוב בתורה כלל, או שיש לו "סמך מועט" מהתורה, כלשון המאירי.

לסיכום, לא מדובר בפלפול של הבל, אלא בדוגמא קיצונית אמנם, לצורך אמיתי שמתעורר לעיתים להוסיף או לגרוע מדברי תורה לשם הוראת שעה. לכאורה, ישנה בעייתיות מסוימת, בעובדה שלפי המאירי, אין קשר בין כשרון זה של "טיהור השרץ" לבין המימרות הקודמות, שדיברו על תפקיד הסנהדרין לשפוט אנשים לזכות או לחובה. שכן "טיהור השרץ" מבטא את יכולת ה"הוראה לשעה" של הדיין, היכולת לשנות או להוסיף, ואילו יתר המימרות מתייחסות לסנהדרין כרשות שופטת. הוספת דיינים, מקרה בו כולם מחייבים, תכונות הדיינים כגון: שיהיו בעלי חכמה, יודעים בשבעים לשון – "שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי המתורגמן", כולן שייכות לכאורה ליכולת השפיטה של הדיינים.

ה. דעות מהרש"א ומהר"ל

המהרש"א אומר:

"עניינו, שאין מושיבין בסנהדרין אלא שיכול ללמד זכות לחייב, וזה שרמו היודע בדבר שודאי טמא, כגון שרץ, למצוא לו זכות לטהרו".

לפי המהרש"א, מדובר על תפקיד הדיין המכריע זכאי או חייב. מציאת צדדי טהרה בשרץ הינה משל למציאת זכויות לפושע הגדול ביותר. עדיין יש להתלבט בדברי המהרש"א: הרי למעשה השרץ הוא ודאי טמא, ובנמשל, החייב הוא ודאי חייב, מדוע נדרש מהדיין למצוא צדדי זכות במי שהוא חייב?

תשובה לשאלה זו ניתן למצוא בדברי המהר"ל בדרוש על התורה (סוף באר הגולה עמ' מ"ב) וז"ל:

"כי בוודאי מה שהיה מטהר השרץ במ"ח פנים איננו חריפות של הבל, כי הוא דבר עיקרי בתורה, שיש לדעת הדברים במהותם בכל בחינותיהם, והשרץ הלא יש לו בחינות לטהרה בעצם מהותו, ככל הלימודים שלמד בזה שם... המשל בזה: מי שהיה מתווכח וידבר על העצים שהם מיסוד הרוח, ושכנגדו יאמר שהם מיסוד העפר, אשר מבואר נגלה שדברי שניהם אמת. רק שהאומר שהם מיסוד הרוח, ידבר בעיקר מהותם, שכל עיקרם רוחני, כמוכח מהיותם צפים על פני המים, שאם היו עפרוריים לגמרי הם שוקעים כמו העפר. ואשר יאמר שהם מיסוד העפר, גם הוא אמת בבחינה מה, והוא כי יש בהם ג"כ מיסוד העפר, במוחש בעת ששרפו, אלא שאין זה עיקר בחינתן... לכן אין זה פלפול של הבל כלל... כי בזה עומד על אמיתת השרץ כפי מה שהוא בעצמו".

לפי דברי המהר"ל, לא זו בלבד שאין זה פלפול של הבל, אלא שהיכולת לטהר את השרץ היא דרישה עקרונית ומשמעותית ביותר. גם לשרץ יש

צדדים של טהרה, וכל זמן שלא נחשוף גם את צדדי הטהרה – לא עמדנו על אמיתת השרץ, ותפישתנו אותו היא חלקית. לא מספיק לדעת את המסקנה, ששרץ טמא כי התורה טמאתו, חובה גם להכיר את צדדי הטהרה שלו. למדנו מדברי המהר"ל, שאם לא מצאנו לחייב שום צד זכות, ודאי שלא דנו דין אמת כלל.

ו. הסוגיה המקבילה בעירובין

הגמרא בעירובין (י"ג ע"ב) אומרת:

"אמר ר' אחא בר חנינא: גלוי וידוע בפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של ר' מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? - שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, ועל טהור טמא ומראה לו פנים... תנא, תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמישים טעמים. אמר רבינא: אני אדון ואטהרנו. ומה נחש שממית ומרבה טומאה – טהור, שרץ שאין ממית ומרבה טומאה לא כ"ש? ולא היא, מעשה קוץ בעלמא קעביד. אמר ר' אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו ב"ש וב"ה, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן, והלכה כב"ה..."

על גמרא זו יש לשאול:

1. האם יש קשר בין המימרא האחרונה לשתי המימרות הקודמות?
2. שאלת תוס' רבינו פרץ, הריטב"א (שם ד"ה "אלו ואלו") ועוד ראשונים: כיצד ייתכן שהללו אוסרים והללו מתירים, ו"אלו ואלו דברי אלוקים חיים"?

מסביר תוס' רבינו פרץ (שם) ע"פ המדרש:

"הקב"ה שנאה התורה למשה במ"ט פנים מותר ומ"ט פנים אסור. אמר משה לקב"ה, א"כ מה אעשה? אמר לו הקב"ה: הלך אחר רוב חכמי הדור..."

למרות שיש מחלוקת בין האוסר והמתיר – אלו ואלו דברי אלוקים חיים, משום שכל דבר יכול להדרש לכמה פנים. להלכה אמנם, ניתן לפסוק לפי דרך אחת בלבד, ולפיכך פוסקים לפי הרוב (הריטב"א אף מוסיף על דברי ר' בינו פרץ: "ובדרך האמת יש טעם סוד בדברי").
על פי דברים אלה ניתן להסביר את הקשר בין טיהור השרץ לבין "אלו ואלו דברי אלקים חיים". הדברים מבטאים את העיקרון, שלכל מטבע יש שני צדדים ושניהם אמיתיים.

ז. הסוגיה המקבילה בירושלמי

עיקרון יסודי זה, שלכל דבר מן התורה צדדים שונים של אמת, אותו למדנו בסוגיה בעירובין ועל פי המהרש"א והמהר"ל, מופיע בירושלמי בסנהדרין (פ"ד ה"א) להדיא:

"דיני נפשות פותחים ולזכות ואין פותחים לחובה... א"ר יוחנן: כל שאינו יודע לדון את השרץ לטהרו ולטמאו מאה פעמים – אין יכול לפתוח בזכות. כיצד דנים את השרץ? – א"ר ינאי וכו'".⁴
למדנו מדברי ר' יוחנן, שטיהור השרץ הוא מבחן ליכולת הנדרשת מהדיין: **מציאת צדדי זכות**. מה שנראה לנו תחילה כביאור פנימי של עומק דברי התלמוד הבבלי (אותו למדנו בדברי המהרשי"א **בחידושי אגדות** ובמהר"ל) מופיע בפירוש בירושלמי כפשט הסוגיה.⁵
בהמשך (הלכה ב') ממשיך הירושלמי ואומר:

"דיני נפשות מטין על פי עד אחד לזכות ועל פי שנים לחובה... א"ר ינאי: אילו ניתנה התורה חתוכה (בפסק הלכה בלא נטיית דעת לכאן ולכאן – פני משה) לא היתה לרגל עמידה (לא היה קיום לעולם – פני משה)... 'וידבר ד' אל משה' – אמר לפניו רבש"ע, הודיעני היאך היא ההלכה? אמר לו אחרי רבים להטות כדי שתהא תורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור".

גם בסוגיה זו מבארת הגמרא, שהליכה אחר הרוב יסודה בהבנה, שלכל דבר ישנם כמה צדדים "ואלו ואלו דברי אלוקים חיים", ולהלכה פוסקים לפי הרוב, וכן כותב המהר"ל:

"מ"מ ימצא לפעמים אחד מהם הקרוב אל האמת יותר מחברו והוא האמת הגמור... כן הדעות והמחלוקות יש קרובה אל האמת לגמרי והיא ההלכה".

כאמור, הרוב יחליטו איזו דעה קרובה אל האמת לגמרי.

ח. סיכום ומסקנות

המהר"ץ חיות בסוגיין מסכם את הדברים:

'בכל דבר יש צדדים לזכות ע"פ אופנים רחוקים להצילו מן עונש מוות, לאמר אולי לא היה אז שכלו ברור, ובחוסר דעה, הנה אין על פעולתו משפט מוות... וכן ראינו היום בצרפת ובריטניא, שנותנים לכל פושע ומורד ורוצח סניגור לטעון עבורו ולהשתדל בהצלחתו, אף אם עשה הרעה היותר גדולה. וכיוון שכי"ד זה ראו מיד לחובה ולא נודע להם שום זכות... א"כ מוכח דכי"ד זה אין בקיאין ואין דינם דין, או שהחליטו המשפט במהירות כלי עיון וכלי ביקור... ומזה יצדק המאמר השני ג"כ אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ, היינו, כיוון שצריכים לחפש בכל עת אחר זכות של הרוצחים, וא"כ, אם יהיה עניין פשוט שלא יהיה אפשר להכריע המאזניים ולא ימצא ג"כ דיין חכם לחפש בזכותו, א"כ יצא

⁴ לימוד הקי"ו הוא בדומה לגמרא אצלנו עם מעט שינויים, עליהם עמדו המפרשים.

⁵ זוהי דוגמא לאחד ההבדלים בין הבבלי לירושלמי. בתלמוד הבבלי קשה למצוא קשר בין המסקנות ההלכתיות ליסודות העמוקים המובעים באגדות, ואילו בירושלמי הקשר נראה לעין.

המשפט זכאי, דכולם לחוב – זכאי כדלעיל, וירכו הרוצחים
בישראל וכו”.

מסקנת הדברים :

1. לאור האמור נראה, שאם נמצאו לחייב צדדי זכות ודנו בהם, אלא שלבסוף הכריעו כולם שחייב (לאחר הלנת דינו) – הרי שחייב. ואכן כך מדייקים⁶ מדברי הרמב”ם בהלכות סנהדרין (פ”ט ה”א), שכתב: “סנהדרין שפתחו כולם בדיני נפשות תחילה ואמרו כולם, חייב – הרי זה פטור”. דווקא אם בפתחת דינו כולם חייבוהו – פטור, משמע שאם הלינו את דינו ולמחרת כולם חייבוהו – חייב. והדבר ברור, שכן אם נמצאו צדדי זכות, אין חשש שהדין אינו אמיתי.
2. כעת מובן, מדוע לא הובא הדין של טיהור השרץ להלכה, שכן העיקרון של חשיפת צדדי זכות יסודו בדין של “פותחים בזכות” ובדין “ראו כולם לחובה – פוטרין אותו”.
3. הצורך בדין היודע לטהר את השרץ שייך בדיני נפשות דווקא, שבדיני נפשות שייך לומר “פותחים בזכות”, “ראו כולם חובה – פטור”, ואמנם שתי המימרות שעוסקות בתכונות הדין פותחות במילים אין מושיבין בסנהדרין, משמע, בין גדולה ובין קטנה, אך דווקא בדיני נפשות.⁷

⁶ עיין ב”מרגליות היס” בסוגיין.

⁷ וכן הוא במאירי ושאר ראשונים.